

АНАЛІЗ ПСИХІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Здоров'я нації визначається перш за все здоров'ям дітей, яке є найбільш важливим ресурсом будь-якого суспільства. В Україні велика увага приділяється проблемам навчання й виховання дітей з особливими потребами. Мета: визначити рівень психічного та соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку з особливими потребами. Матеріал: у дослідженні приймали участь 54 дитини 5–6 років (25 дівчаток, 29 хлопчиків), які потребують корекції психофізичного розвитку, серед них: 9 – із порушеннями опорно-рухового апарату (ПОРА), у яких візуально не відзначалося рухової недостатності (грубе порушення ходьби, бігу, стрибків), 15 – із порушеннями розвитку мовлення (ПРМ), 16 – із затримкою психічного розвитку (ЗПР), 5 – із синдромом Дауна (СД), 9 – із розладами аутистичного спектру (РАС). У роботі застосовано такі методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, узагальнення даних літературних джерел); педагогічні (констатувальний експеримент); психодіагностичні. Отримані дані вказують на низький рівень психічного розвитку та у більшості випадків на рівень нижчий від середнього соціально-морального розвитку обстежуваного контингенту дітей з особливими потребами. Рівень психічного та соціально-емоційного розвитку дітей з особливими потребами вимагає диференційованого підходу в процесі фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти.

Ключові слова: психічний розвиток, соціально-емоційний розвиток, дошкільний вік, діти з особливими потребами.

Пасичник В. М., Згоба В. Л., Пасичник В. Р. Анализ психического и социально-эмоционального развития детей дошкольного возраста с особенными потребностями.

Здоровье нации определяется прежде всего здоровьем детей, которое является наиболее важным ресурсом любого общества. В Украине большое внимание уделяется проблемам обучения и воспитания детей с особыми потребностями. Цель: определить уровень психического и социально-эмоционального развития детей дошкольного возраста с особыми потребностями. Материал: в исследовании принимали участие 54 ребенка 5-6 лет (25 девочек, 29 мальчиков), которые нуждаются в коррекции психофизического развития, в том числе 9 - с нарушениями опорно-двигательного аппарата (ПОРА), у которых визуально не отмечалось двигательной недостаточности (грубое нарушение ходьбы, бега, прыжков), 15 - с нарушениями развития речи (ПРМ), 16 - с задержкой психического развития (ЗПР), 5 - с синдромом Дауна (СД), 9 - с расстройствами аутистического спектра (РАС). В работе применены следующие методы исследования: общенаучные (анализ, обобщение данных литературных источников); педагогические (констатирующий эксперимент); психодиагностические. Полученные данные указывают на низкий уровень психического развития и в большинстве случаев на уровень ниже среднего социально-нравственного развития обследуемого контингента детей с особыми потребностями. Уровень психического и социально-эмоционального развития детей с особыми потребностями требует дифференцированного подхода в процессе физического воспитания в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: психическое развитие, социально-эмоциональное развитие, дошкольный возраст, дети с особыми потребностями.

Pasichnyk V.M., Zhoba V.L., Pasichnyk V.R. Analysis of the mental and socio-emotional development of preschool children with special needs.

The health of a nation is determined primarily by the health of children, which is the most important resource of any society. In Ukraine, much attention is paid to the problems of teaching and educating children with special needs. Purpose: to determine the level of mental and social-emotional development of preschool children with special needs. Material: 54 children aged 5-6 years (25 girls, 29 boys) who needed correction of psychophysical development participated in the study, including 9 with musculoskeletal disorders, which had no visual impairment (gross violation of walking, running, jumping), 15 with speech development disorders, 16 with mental retardation, 5 with Down syndrome, and 9 with autism spectrum disorders. The following research methods are applied in the work: general scientific (analysis, generalization of data from literature sources); pedagogical (ascertaining experiment); psychodiagnostic.

The obtained data indicate a low level of mental development and, in most cases, is lower than the average socio-moral development of the surveyed contingent of children with special needs. The level of mental and socio-emotional development of children with special needs requires a differentiated approach in the process of physical education in the context of inclusive education.

Key words: mental development, social and emotional development, preschool age, children with special needs.

Постановка проблеми. Здоров'я нації визначається перш за все здоров'ям дітей, яке є найбільш важливим ресурсом будь-якого суспільства [3, 10]. Формування здоров'я дошкільника, повноцінний розвиток органів і систем його організму – одне з важливих завдань дошкільних закладів освіти [8].

Динаміка здоров'я дитячого населення нашої країни набула негативної тенденції. Зростає дитяча інвалідність, росте кількість дітей з хронічною патологією. Натепер близько 50% дітей до 6-ти років мають донозологічні морфофункціональні відхилення. Психофізичний розвиток сучасних дошкільників характеризується тенденцією до збільшення кількості дітей з дисгармонійним психофізичним розвитком (1998 р. – 55,9 %, 2005 р. – 59,4 %) [3, 11]. Значною мірою це стосується дітей з відставанням у психофізичному розвитку внаслідок порушень діяльності різних або кількох аналізаторів (зорового, слухового), із органічним ураженням центральної нервової системи (ЦНС), із затримкою психічного

розвитку (ЗПР), із порушеннями мовлення, опорно-рухового апарату, поведінки, емоційними відхиленнями, а також із важкими множинними порушеннями [2, 4, 5, 6, 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дошкільна освіта є оптимальною для включення дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку, у загальноосвітнє середовище, оскільки у цей час простіше й швидше формується прийняття різноманітних особистісних проявів. Зокрема, діти дошкільного віку набагато швидше дорослих перестають виділяти відмінності між людьми, активно оволодівають культурними навичками та здібностями тощо [2]. Крім того, за певних умов розвиток дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку, може вирівнюватися або наближатися до рівня розвитку здорових однолітків, і в рамках існуючих освітніх систем можна керувати цим процесом [2, 6].

Важливою частиною інклюзивної освіти, яка сприяє формуванню ряду позитивних рис особистості і її фізичному вдосконаленню, є фізичне виховання, яке природним чином поєднує в собі не тільки біологічне, а й соціальне. Дослідники відзначають наявність взаємозв'язку між інтелектуальним, моральним, емоційним, соціальним розвитком і руховою діяльністю, станом здоров'я дитини [9, 12, 13], що обумовлює доцільність застосування такої системи навчання і виховання, яка передбачає інтегрований освітній, виховний, оздоровчий ефект. В контексті вищесказаного вивчення показників психічного та соціально-емоційного розвитку є важливим для обґрунтування профілактично-оздоровчих заходів, визначення змісту занять фізичними вправами для корекції психофізичного розвитку дітей з особливими потребами.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до теми НДР кафедри теорії і методики фізичної культури Львівського державного університету фізичної культури на 2017–2020 рр. «Теоретико-методичні аспекти оптимізації рухової активності різних груп населення» (протокол № 4 від 17.11.2016).

Мета дослідження: визначити рівень психічного та соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку з особливими потребами.

Матеріал і методи. У роботі застосовано такі методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, узагальнення даних літературних джерел); педагогічні (констатувальний експеримент); психодіагностичні. Програма включала оцінку рівня психічного розвитку дітей дошкільного віку за методикою непрямой експрес-діагностики (П. М'ясоєда) [7]. В основі методики розроблено 12 шкал, що дозволяють визначити рівень психічного розвитку дошкільників, це: 1) відчуття (колірні); 2) сприйняття (зорове); 3) запам'ятовування; 4) мислення; 5) увагу; 6) гра; 7) спілкування; 8) мова; 9) емоції; 10) самостійність; 12) саморегуляція. За допомогою цих шкал дослідник, використовуючи вихователів групи дитячого садка в якості експертів, отримує первинні оцінки (від 0 до 5 балів) по кожному з параметрів. Для оцінки соціально-емоційного розвитку експертом (педагог, вихователь) заповнювалась карта спостережень [1], яка включала такі параметри: 1) адекватність поведінки, самоконтроль; 2) ігрова діяльність; 3) особливості комунікації з дорослими; 4) особливості комунікації з дітьми; 5) емоційні особливості. Кожен з параметрів оцінювався від 1 до 4 балів.

Учасники: у дослідженні взяли участь 54 дитини 5–6 років (25 дівчаток, 29 хлопчиків), які потребують корекції психофізичного розвитку, серед них: 9 – із порушеннями опорно-рухового апарату (ПОРА), у яких візуально не відзначалося рухової недостатності (грубе порушення ходьби, бігу, стрибків), 15 – із порушеннями розвитку мовлення (ПРМ), 16 – із затримкою психічного розвитку (ЗПР), 5 – із синдромом Дауна (СД), 9 – із розладами аутистичного спектру (РАС), 10 вихователів та 2 асистенти вихователя.

Організація дослідження. Дослідження проводилося на базі дошкільних навчальних закладів м. Львова та Львівської області, в яких функціонують групи компенсуючого та інклюзивного типу.

Статистичний аналіз. Статистична обробка отриманих даних була проведена за допомогою стандартного пакету програм Microsoft Excel.

Результати дослідження. Аналіз отриманих даних дозволив з'ясувати, що середній показник психічного розвитку у загальному підсумку за експрес-методикою П. М'ясоєда (табл. 1) у дівчаток та хлопчиків з особливими потребами становив $2,52 \pm 0,97$ та $2,41 \pm 1,08$ бали відповідно, що вказує на низький рівень їх розвитку.

Коефіцієнти варіації ($V_{дів.} = 38,62\%$ і $V_{хл.} = 44,99\%$) свідчать про значні індивідуальні коливання в обидвох статевих групах, що є причиною різної структури вади у дітей. Проте, як можемо спостерігати статевий диморфізм не виражений, середній показник дівчаток лише на 4,46% краще від результатів хлопчиків.

Таблиця 1

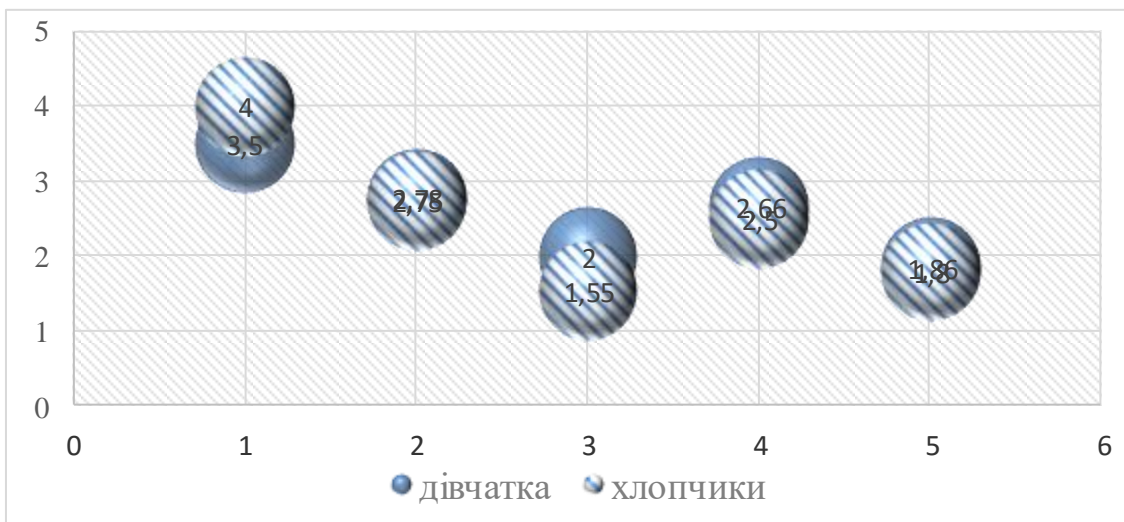
Показники психічного та соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку з особливими потребами, n=54

Вади психофізичного розвитку	Дівчатка, n=25		Хлопчики, n=29	
	Психічний розвиток, бали $\bar{x} \pm S$	Соціально-емоційний розвиток, бали $\bar{x} \pm S$	Психічний розвиток, бали $\bar{x} \pm S$	Соціально-емоційний розвиток, бали $\bar{x} \pm S$
ПОРА	$3,50 \pm 0,57$	$3,00 \pm 0,81$	$4,00 \pm 0,70$	$3,20 \pm 0,44$
ПРМ	$2,78 \pm 1,07$	$2,85 \pm 0,69$	$2,75 \pm 0,70$	$2,87 \pm 0,35$
ЗПР	$2,00 \pm 0,57$	$2,00 \pm 0,57$	$1,55 \pm 0,52$	$1,66 \pm 0,50$
СД	$2,66 \pm 1,15$	$2,33 \pm 0,57$	$2,50 \pm 0,70$	$2,00 \pm 0,00$
РАС	$1,86 \pm 0,85$	$2,00 \pm 0,81$	$1,80 \pm 0,83$	$1,60 \pm 0,54$
Загальний бал	$2,52 \pm 0,97$	$2,48 \pm 0,82$	$2,41 \pm 1,08$	$2,27 \pm 0,79$
V, %	38,62	33,16	44,99	35,02

Примітка: ПОРА – порушення опорно-рухового апарату, ПРМ – порушення розвитку мовлення, ЗПР – затримка психічного розвитку, СД – синдром Дауна, РАС – розлади аутистичного спектру.

Розглядаючи відмінності в статевому аспекті (рис. 1) в усіх досліджуваних групах дітей з вадами психофізичного розвитку нами встановлено, що показники психічного розвитку у дівчаток з ПРМ, РАС та СД несуттєво відрізняються (на 1,1 %; 6,2 %; 3,3 % відповідно) від однолітків хлопчиків. Водночас отримані результати психічного розвитку дітей з ПОРА та ЗГП засвідчили різницю у 13,3 % та 25,3 % між дівчатками і хлопчиками.

Наведені дані дають змогу констатувати, що найкращі результати у психічному розвитку встановлено у дітей з ПОРА, які відповідають середньому рівню. Проте у дітей обидвох статей з ПРМ, СД, ЗГП та РАС встановлено низький рівень. Можна припустити, що такий результат пов'язаний із структурою їх вади, до якої входять різні варіанти затримки інтелектуального розвитку.

Примітка: 1 – ПОРА; 2 – ПРМ; 3 – ЗГП; 4 – СД; 5 – РАС.

Рис. 1. Психічний розвиток дітей дошкільного віку з особливими потребами (бали)

У результаті проведених досліджень ми визначили, що серед дітей з вадами психофізичного розвитку у переважній більшості (84,0 % дівчаток та 86,0 % хлопчиків) спостерігається низький рівень психічного розвитку, і лише у 16,0 % дівчаток та 14,0 % хлопчиків виявлено середній рівень (рис.2). На жаль, в жодній дитини не було констатовано високого рівня розвитку.

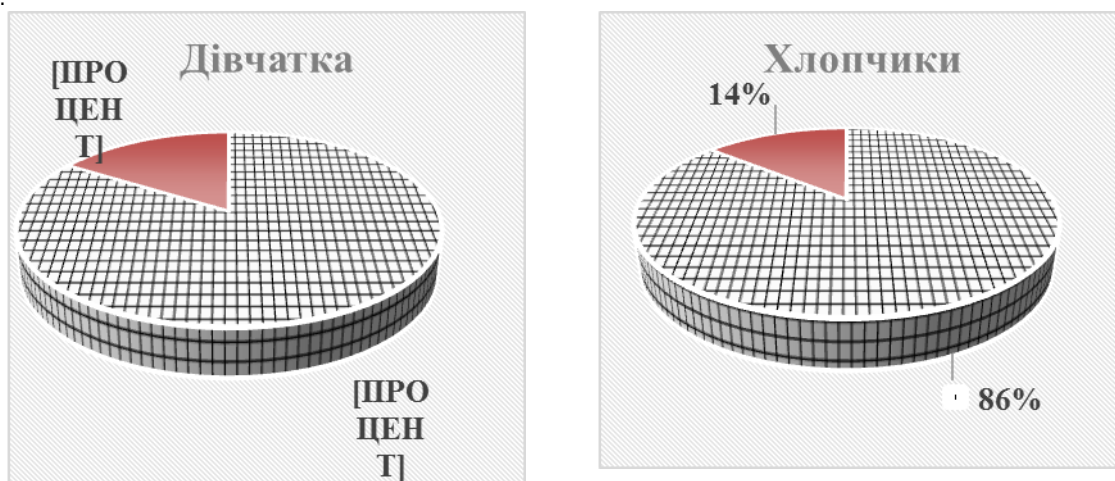

Рис. 2. Розподіл дітей дошкільного віку з особливими потребами за рівнем психічного розвитку

Діагностика рівня соціально-морального розвитку дітей з відхиленнями у психофізичному розвитку показала (табл. 1), що отримані середні показники (за аналізом карт спостереження – $2,48 \pm 0,8$ у дівчаток та $2,27 \pm 0,79$ у хлопчиків) указують на нижчий від середнього рівень. Міжстатеві особливості не спостерігалися (середній показник дівчаток на 8,84 % кращий від показника хлопчиків), хоча в середині кожної статевої групи проглядалися значні індивідуальні коливання ($V_{хл.} = 35,02\%$ і $V_{дів.} = 33,16\%$).

Зіставлення показників сформованості соціально-морального розвитку у групах дітей з різною структурою вади показало, що дівчатка та хлопчики з ПОРА та ПРМ володіють середнім рівнем розвитку (2,85–3,20 бала), тоді як для їх однолітків з ЗГП, СД та РАС притаманний нижчий від середнього рівень розвитку (1,60–2,33 бала). Це вочевидь пов'язано з недорозвиненням емоційно-вольової сфери, яке проявляється у примітивності емоцій і їх нестійкості.

Урахування гендерних особливостей у соціально-моральному розвитку дітей дало змогу нам з'ясувати, що у дітей з ПОРА та ПРМ суттєвих відмінностей між статями не спостерігалось (0,69 % та 6,45 % відповідно). Для дітей з ЗПР, СД та РАС ці відмінності були виражені у більшій мірі, проте не суттєво (18,5 %; 15,2 % та 22,2 % відповідно) (рис. 3).

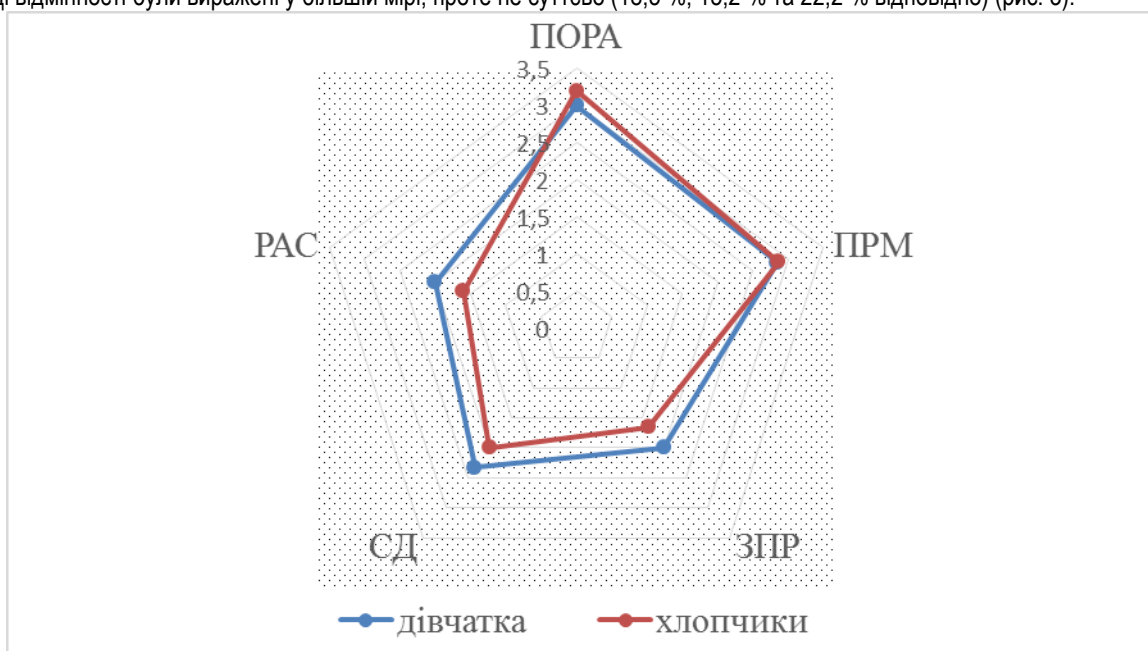

Рис. 3. Соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку з особливими потребами (бали)

На основі узагальнення даних, отриманих за результатами діагностики соціально-морального розвитку дітей з відхиленням у психофізичному розвитку, сформовано розподіли (рис. 4). Як можемо бачити соціально-моральний розвиток у більшості обстежених дівчаток та хлопчиків (56,0 % та 59,0 % відповідно) сформований на низькому рівні, причому 4,0 % дівчаток та 2,0 % хлопчиків відносяться до високого рівня, у обстежених 17,0 % дівчаток та 19,0 % хлопчиків констатовано середній рівень. Щодо решти 23,0 % та 20,0 % дівчаток та хлопчиків, то стан сформованості їхнього соціально-емоційного розвитку перебував на рівні нижчому від середнього.

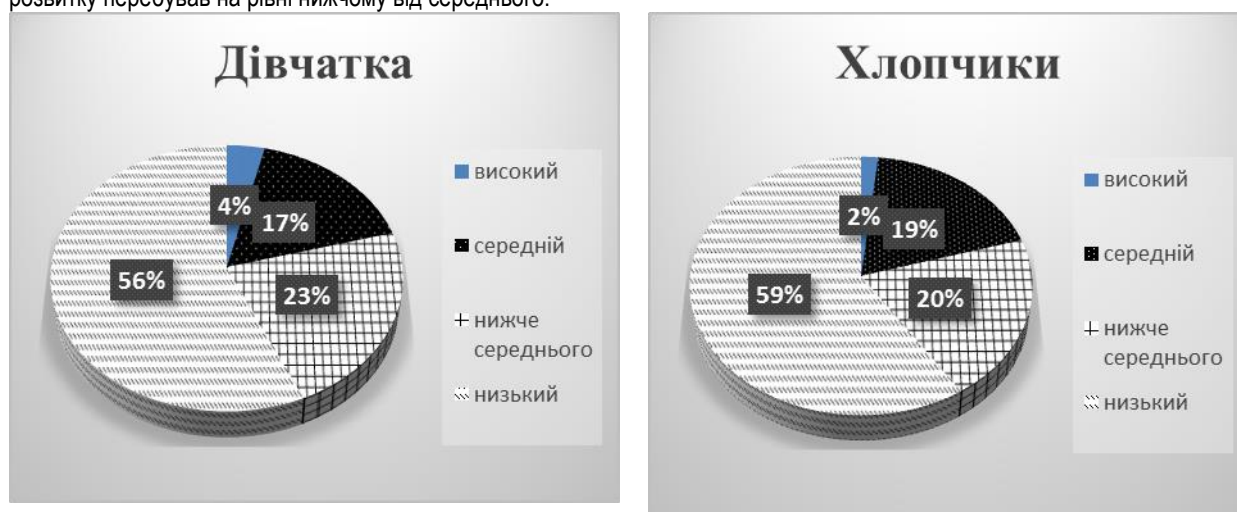

Рис. 2. Розподіл дітей дошкільного віку з особливими потребами за рівнем соціально-морального розвитку

Висновки. Розв'язання проблеми забезпечення повноцінного психофізичного розвитку та його корекції у дітей в процесі фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти є актуальною проблемою, що викликає практичний інтерес. Результати аналізу психічного розвитку дітей 5–6 років з відхиленнями у психофізичному розвитку показали, що середній показник дівчаток та хлопчиків з ПОРА вказує на середній рівень, проте значення показників психічного розвитку дітей з ПРМ, СД, ЗПР та РАС не залежно від статі вказують на низький рівень. Сформованість соціально-морального розвитку у групах дітей з різною структурою вади показало, що дівчатка та хлопчики з ПОРА та ПРМ володіють середнім рівнем розвитку, тоді як для їх однолітків з ЗПР, СД та РАС притаманний нижчий від середнього рівень розвитку. Рівень психічного та соціально-емоційного розвитку дітей з особливими потребами вимагає диференційованого підходу в процесі фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти.

1. Каташинских, В. С. Методы сбора социальной информации : учеб. пособие / В. С. Каташинских ; [науч. ред. Ю. Р. Вишневецкий] ; М-во об-разования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. – 124 с.
2. Кузава, І. Б. Теоретичні та методичні засади інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку : автореферат дис. ... докт. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2015. 40 с.
3. Неділько П.В. Здоров'я та розвиток дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку / П.В. Неділько, С.А. Руденко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 3 (10). – С. 60–63.
4. Пасічник В. Специфічні принципи фізичного виховання дітей дошкільного віку в умовах інклюзивної освіти / В. Пасічник // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2017. – Вип. 4. – С. 203–208.
5. Пасічник В. Функціональний стан серцево-судинної системи дітей дошкільного віку з відхиленнями у психофізичному розвитку / В. Пасічник // Науковий часопис нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 15, Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : [зб. наук. пр.] / за ред. О. В. Тимошенка. – Київ, 2017. – Вип. 12 (94) 17. – С. 72–75.
6. Пасічник В.М. Проблеми реалізації інклюзивного фізичного виховання дітей дошкільного віку // В.М. Пасічник, В.Р. Пасічник // Фізична культура, спорт та здоров'я: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції. Харків: ХДАФК, 2017. – С. 80–83.
7. Проценко О.В. Розвиток здібностей та обдарувань у дошкільників / О.В. Проценко. – К. :Шк. світ, 2011. – 128 с.
8. Halamanzhuk L. L., Yedynak H. A., L., Balatska L. A., Kubai H. V. Dynamika pokaznykiv fizychnoho stanu ditei u period 3–6 rokov [Dynamics of indicators of physical condition of children in the period of 3-6 years] // Molodyi vchenyi. 2017. №3 (43). S. 143–145. (in Ukrainian)
9. Panhelova, N. YE. (2014), "Theoretical and methodological principles of forming a harmoniously developed personality of a child of preschool age in the process of physical education", Thesis abstract for Doct. Sc. (Physical Education and Sport), 24.00.02, Kyiv, Ukraine.
10. Pasichnyk, V. M, Pityn M. P. & Voloshyn O. O. (2017), "Structure of the morbidity of children of preschool age (for example, Lviv and Lviv oblast)", Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova, Vol. 5 K (86) 17, pp. 245–249.
11. Shchorichna dopovid pro stan zdorov'ia naseleння, sanitarno-epidymichnu sytuatsiiu ta rezultaty diialnosti systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy. 2015 rik [Annual report on the state of health of the population, sanitary and epidemiological situation and results of the health care system of Ukraine. 2015 year] / za red. Shafranskoho V.V.; MOZ Ukrainy. Kyiv, 2016. 452 s.
12. Viktoria Pasichnyk Effectiveness of integral-developmental balls use in complex development of physical and mental abilities of senior preschool age children / Viktoria Pasichnyk, Valeryi Melnyk, Levkiv Volodymyr, Kovtyn Vasyl // Journal of Physical Education and Sport. – 2015. – Vol. 15, is. 4. – P. 775 – 780.
13. Wilczkowski E. Wychowanił firyczne dzieci w wieku przedszkolnym / E. Wilczkowski. – Piotrkow Trybunalski, 2012. – 286 p.
14. Yefimenko, N. N. (2015), Pedagogicheskaya diagnostika fizicheskogo razvitiya i zdorov'ya detey v norme i pri patalogii [Pedagogical diagnostics of physical development and children's health in norm and in pathology], Ivan Fedorov, Tomsk, Russia.

Петровська Т., Арнаутова Л.

Національний університет фізичного виховання і спорту України

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ СПОРТСМЕНАМИ ЗА ДОПОМОГОЮ КОПІНГ–СТРАТЕГІЙ

Актуальність. Спортивна діяльність є галуззю життєдіяльності, яка висуває підвищені вимоги щодо фізіологічних та психологічних якостей спортсменів. Для збереження мотивації та досягнення цілей спортивної діяльності кваліфіковані спортсмени об'єктивно змушені долати широкий спектр стрес-факторів внутрішнього і зовнішнього характеру, що актуалізує науковий інтерес до механізмів, способів та технік, які сприяють розвитку стресостійкості у поєднанні з високими результатами. Мета. Аналіз наукових підходів щодо формування поведінки подолання та її впливу на змагальну діяльність спортсмена. Результати. За результатами теоретико-аналітичних досліджень проаналізовано поняття стрес, стресостійкість та копінг-стратегія, описана специфіка цих понять в контексті спортивної діяльності. Висвітлено механізм формування індивідуальних копінг-стратегій та їхні різновиди. Виявлено особливості адаптивних та дезадаптивних типів копінг-стратегій. Окреслено взаємозв'язок між особистісними психологічними ресурсами кваліфікованих спортсменів та копінг-стратегіями, які реалізуються для подолання стресу. Висновки. На основі аналізу теоретичних підходів до вивчення стресостійкості розроблено авторський підхід до її визначення. Визначені аспекти стратегій подолання стресу можуть бути застосовані для розробки теоретичної моделі формування індивідуальних копінг-стратегій.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, копінг-стратегія, індивідуальна копінг-стратегія.

Татьяна Петровская, Лилия Арнаутова. Теоретико-методологические основы изучения проблемы преодоления стресса спортсменами при помощи копинг-стратегий. Актуальность. Спортивная деятельность предъявляет повышенные требования к физиологическим и психологическим качествам спортсменов. Для сохранения мотивации и достижения целей в спортивной деятельности квалифицированные спортсмены вынуждены